

УДК 338.439(477)

ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ У КРИЗОВІ РОКИ ТА МІЖКРИЗОВІ ПЕРІОДИ
В АГРОПРОДОВОЛЬЧОМУ КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ

Варченко О. М., д.е.н., професор,
проректор з наукової та інноваційної діяльності
<https://orcid.org/0000-0002-9090-0605>

Крисанов Д. Ф., д.е.н., професор
керівник Інституту економіки і бізнесу
<https://orcid.org/0000-0002-9065-3325>

Варченко О. О., PhD, Економіка,
асистент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
<https://orcid.org/0000-0002-3543-6926>

Білоцерківський національний аграрний університет, Біла Церква, Україна

<https://doi.org/10.31073/foodresources2023-21-20>

Предмет. Сукупність теоретичних, методичних та прикладних аспектів проведення інвестиційної діяльності в агропродовольчому комплексі України в умовах постійної внутрішньої мінливості та посилення зовнішньої турбулентності. **Мета.** Узагальнити результати інвестиційної діяльності підприємств первинного виробництва і харчової індустрії у довоєнний період та визначити напрями її активізації у наступні роки. **Методи.** Основою проведених досліджень були загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема: системно-ретроспективного аналізу – для встановлення особливостей інвестиційної діяльності підприємств аграрного сектора у 2009–2022 роках; формалізації, аналізу і синтезу – для виявлення та оцінювання динаміки інвестиційної діяльності у міжкризові періоди на тлі зростання обсягів інвестицій; порівняльного аналізу – при дослідженні інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання різних розділів, груп і класів підприємств; табличний і монографічний. **Результати.** Узагальнено і систематизовано чергування аграрних криз з міжкризовими періодами та їх вплив на інвестиційні процеси в первинному виробництві та харчовій індустрії. Встановлено, що інвестування первинної сфери не залежало від кризових явищ у аграрному виробництві до моменту початку російської агресії і до того ж обсяги інвестицій повністю покривалися отриманими прибутками, а амортизаційні відрахування створювали певний запас міцності. Проаналізовано і визначено, що на процеси інвестування харчової індустрії, навпаки, крім піків аграрних криз, також відчутно впливають й інші фактори, які більшою мірою залежать від зовнішніх обставин. Розкрито, що повніше інвестиційне наповнення сільського господарства протягом досліджуваного періоду, у порівнянні з харчовою індустрією, зумовило прискорене нарощування основних засобів та різною мірою вплинуло на динаміку зношеності основних засобів: у аграрному господарстві залишилася на початковому рівні 40,8%, а у переробно-харчовій промисловості знизилася до 42,8%. Визначено з урахуванням допущеного відставання потребу в інвестиціях для сільського господарства за різних варіантів забезпечення ними (рівень відтворення, технічна модернізація, інноваційна модернізація) на період до 2025 р. Систематизовано та розкрито проблеми реалізації конкретних заходів і перспективних проектів за напрямом «Нова аграрна політика» й встановлено, що більшість з них поставлено на паузу до закінчення війни. **Сфера застосування результатів.** Результати досліджень базуються на обґрунтуванні теоретичних засад і узагальненні практичних підходів щодо інвестиційної діяльності в агропродовольчому комплексі з урахуванням ролі і впливу аграрних криз на динаміку інвестиційної діяльності. Виявлені особливості будуть враховані при проведенні активної інвестиційної діяльності у повоєнний період часу із урахуванням необхідності першочергового відродження аграрного ресурсного потенціалу в деокупованих регіонах і територіальних громадах у відповідності з напрямом «Нова аграрна політика».

Ключові слова: первинне виробництво, харчова індустрія, валова продукція, індекс продукції, капітальні інвестиції, основні засоби, зношеність.

INVESTMENT ACTIVITIES IN CRISIS YEARS AND INTERCRISIS PERIODS
IN THE AGRICULTURE COMPLEX OF UKRAINE

Olha Varchenko, D-r of Sc., Economics, Professor,
Vice-rector for scientific and innovative activities
<https://orcid.org/0000-0002-9090-0605>

Dmytro Krysanov, D-r of Sc., Economics, Professor,
Head of the Institute of Economics and Business
<https://orcid.org/0000-0002-9065-3325>

Olha Varchenko, PhD, Economics,
Assistant of the department of finance, banking and insurance
<https://orcid.org/0000-0002-3543-6926>
Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, Ukraine

<https://doi.org/10.31073/foodresources2023-21-20>

Subject. A set of theoretical, methodological and applied aspects of investment activities in the agri-food complex of Ukraine in conditions of constant internal variability and increasing external turbulence. **Purpose.** Summarize the results of investment activities of enterprises of primary production and the food industry in the pre-war period and determine directions for its activation in the following years. **Methods.** The basis of the conducted research was general scientific and special methods, in particular: systematic retrospective analysis – to establish the specifics of the investment activity of agricultural sector enterprises in 2009–2022; formalization, analysis and synthesis – to identify and evaluate the dynamics of investment activity in inter-crisis periods against the background of growth in investment volumes; comparative analysis – during the study of investment activities of economic entities of different sections, groups and classes of enterprises; tabular and monographic. **Results.** The alternation of agrarian crises with inter-crisis periods and their impact on investment processes in primary production and the food industry are summarized and systematized. It was established that investment in the primary sector did not depend on crisis phenomena in agricultural production until the beginning of the Russian aggression, and moreover, investment volumes were fully covered by the profits received, and depreciation deductions created a certain margin of safety. It has been analyzed and determined that the investment processes of the food industry, on the contrary, in addition to the peaks of agrarian crises, are also significantly influenced by other factors that largely depend on external circumstances. It was revealed that the fuller investment filling of agriculture during the studied period, in comparison with the food industry, led to an accelerated increase in fixed assets and to varying degrees affected the dynamics of wear and tear of fixed assets: 40.8% remained at the initial level in the agricultural economy, and 40.8% in the food processing industry decreased to 42.8%. Taking into account the allowed backlog, the need for investments for agriculture was determined for various options for providing them (reproduction level, technical modernization, innovative modernization) for the period until 2025. The problems of the implementation of specific measures and perspective projects in the direction of "New Agrarian Policy" were systematized and disclosed. It was established that most of them were put on hold until the end of the war. **Scope of results.** The research results are based on the justification of the theoretical foundations and the generalization of practical approaches to investment activity in the agro-food complex, taking into account the role and impact of agrarian crises on the dynamics of investment activity. The identified features will be taken into account when conducting active investment activities in the post-war period, taking into account the need for the priority revival of agrarian resource potential in de-occupied regions and territorial communities in accordance with the "New Agrarian Policy" direction.

Key words: primary production, food industry, gross output, production index, capital investment, fixed assets, depreciation.

Постановка проблеми. Початок 2010 р. засвідчив, що аграрна економіка вступила в етап завершення виходу із першої у новому столітті аграрної кризи і починає розвиватися по висхідному тренду. Йдеться про те, що сільське господарство стало на шлях нарощування виробництва валової продукції і виходу на докризовий рівень (тобто,

1990 р.), а харчова індустрія, за винятком двох останніх кризових років (2015 і 2021 рр.), демонструвала стабільність на досягнутому високому (індекс випуску харчової продукції переважно вище, ніж у 1990 р.) рівні (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка та ефективність виробництва продукції* в агропродовольчому комплексі України, за 2010-2021 рр., валова продукція та індекс продукції за 1990 р. – 100%

Показ- ники	Роки:											
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
01 Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних з ними послуг												
ВП, %	68,9	82,6	79,0	89,4	92,6	88,2	93,8	91,7	99,2	100,6	90,4	103,4
До поп. року, %	98,6	120,2	96,1	113,6	102,2	95,2	106,3	97,8	108,2	101,4	89,9	114,4
РОД, %	24,4	24,7	22,8	11,7	21,4	43,0	33,6	23,2	18,9	19,8	19,1	41,8
РВД, %	17,4	19,3	16,3	8,3	9,2	30,4	25,6	16,5	14,2	16,6	14,0	37,8
Пр. під- ва, %	69,6	83,5	76,8	80,3	84,9	88,9	88,4	86,7	86,7	83,4	82,7	88,3
Індекс цін, %	н/д	н/д	н/д	91,3	145,1	166,0	107,6	111,8	104,4	86,6	153,6	116,7
Приб., млн грн	17238	25253	26718	14811	21391	101854	89799	68240	70420	92840	81465	237606
10+11+12 Харчова індустрія												
Інд. П, %	111,6	110,9	112,7	106,9	109,5	95,2	101,3	108,6	107,0	107,2	105,0	99,3
До поп. року, %	103,7	102,9	101,0	95,0	102,5	89,1	107,4	106,3	98,7	103,3	99,2	94,6
РОД, %	4,5	4,2	6,4	6,1	5,1	3,0	2,8	5,1	4,9	5,1	5,3	4,0
РВД, %	0,9	0,8	2,5	2,3	-4,5	-3,3	-1,3	1,4	2,3	3,6	0,7	2,5
Пр. під- ва, %	60,3	59,5	61,7	62,9	62,4	72,3	71,1	69,6	70,5	71,3	69,1	67,9
Приб., млн грн	2239	2304	7184	6532	-16906	-16553	-7509	8896	15537	24842	5249	21369

*Складено за даними Державної служби статистики України за відповідні роки

Умовні позначення: ВП – валова продукція сільського господарства (код розділу 01 згідно КВЕД-2010); До поп. року, % - до попереднього року, %; РОД, % – рентабельність операційної діяльності, %; РВД, % – рентабельність всієї діяльності, %; Пр. під-ва, % – прибуткові підприємства, %; Індекс цін, % – індекс цін реалізації сільськогосподарської продукції (до попереднього періоду – року), %; Інд. П – індекс продукції промисловості по виробництву харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (коди розділів 10+11+12 згідно КВЕД-2010); Приб., млн грн. – прибуток за рік, млн грн.

Отже, короткі кризові розриви у виробництві продукції чергуються з відносно тривалими міжкризовими періодами, але чи це впливає і наскільки на інвестиційну діяльність ще необхідно буде розібратися. Для сільського господарства кризовими були 2010, 2015 і 2020 рр., але для харчової індустрії друга аграрна криза (2015 р.) співпала з ресурсною, водночас основні наслідки останньої кризи значною мірою сконцентрувалися у посткризовому 2021 р. та доповнилися руйнацією потенціалу в 2022 р. в умовах російської агресії. Їх можна пояснити тим, що це результат відчутного зменшення отриманих продовольчих сировинних ресурсів у попередньому році по окремих галузях: молоко- і м'ясопереробній, олійно-жировій, круп'яній та ін. Водночас на інвестиційну діяльність впливає безліч простих і складних, коротко-, середньо- і довгострокової дії факторів, внутрішніх і зовнішніх по відношенню як до країни, так і підприємств агропродовольчого комплексу явищ та процесів. І на кожному етапі склад діючих на

аграрний сектор чинників постійно змінюється, а до того ж його внутрішнє становище, як і зовнішні обставини перебувають під впливом посилення турбулентності і це надзвичайно розширює діапазон його вразливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам інвестиційного забезпечення національної економіки загалом і продовольчого комплексу, зокрема, присвячено велику кількість наукових публікацій. Серед них особливо відзначаються новизною наукових підходів та індивідуальністю у висвітленні сучасних проблем у інвестиційній сфері публікації таких вчених як Безп'ята І. В., Білоус С. П., Варченко О. М., Захарук О. В., Лупенко Ю. О., Мацибора Т. В., Ольвінська Ю. О., Ткаченко С. С., Шуст О. А. [1–7] та ін. У той же час особливої уваги потребують проблеми формування інвестиційних ресурсів у складних кризових умовах та для підприємств і господарств тих галузей, які перебувають на стадії стагнації чи занепаду, але потребують їх акумуляції із різних джерел для виправлення цієї ситуації.

Мета роботи – узагальнити результати інвестиційної діяльності підприємств первинного виробництва і харчової індустрії у довоєнний період в умовах перебігу аграрних криз та міжкризові періоди і визначити напрями її активізації у наступні роки.

Виклад основних результатів дослідження. Аналіз інвестиційної діяльності в аграрному секторі доцільно розпочати з того, що у період з 2008 р. у ньому відбулося три аграрні кризи. Піки (або «дно») аграрних криз приходяться на 2010, 2015 та 2020 роки і важливо оцінити як вони впливали (або ні) на процеси і масштаби інвестування первинного виробництва і, перш за все, сільського господарства та харчової індустрії. З цією метою залучимо до аналізу статистичні дані щодо інвестування секції А, розділів і груп (згідно з класифікацією КВЕД-2010) вищезазначених комплексних галузей за 2009–2022 рр. (табл.2).

Для об'єктивного аналізу, на нашу думку, доцільно прийняти показник: середня частка інвестицій в первинне виробництво (сільське господарство) за досліджуваний період (12 років, а включаючи дані за 2009 р. та 2022 р. – 14 років) в структурі капіталовкладень в національне господарство. Вона поражена і становить 9,8% для первинного виробництва та 9,6% для сільського господарства. У досліджуваному періоді дуже чітко виділяються два етапи: 2009–2014 рр., тобто шість років, коли середня арифметична частка інвестицій для первинного виробництва на першому етапі становила 7,15% (варіація показників 6,2–8,4%), на другому етапі – 2015–2022 рр. (вісім років) – 11,6% (варіація – 9,4–14,1%) або в 1,62 рази вищою порівняно з першим етапом. Для сільського господарства аналогічні показники становили відповідно 7,0% (6,1–8,4%) та 11,4% (9,4–13,8%) або в 1,63 рази вище. Чистий прибуток сільського господарства по роках на першому етапі варіювався в значеннях 14,8–26,7 млрд грн (розмах варіації становить 1,8 рази), а на другому – 68,2–237,6 млрд грн. (розмах варіації 3,5 рази), а середньорічний прибуток по етапах становив відповідно 21 млрд грн і 108 млрд грн (уп'ятеро більше).

Водночас середньорічні масштаби інвестування на першому етапі становили 16,8 млрд грн, на другому – 54,9 млрд грн, тобто вони повністю покриваються отриманими прибутками, але ще є амортизаційні відрахування і це створює певний запас міцності. Наприклад, у 2021 р. середньорічний прибуток за 2016–2021 рр. становив 106,7 млрд грн, амортизація річна – 44,1 млрд грн, а капітальні інвестиції за рік – 68,0 млрд грн, тобто маємо 1,2-разовий $((106,7+44,1):68,0=2,2-1,0=1,2)$ запас міцності.

Отже сільське господарство дуже чітко слідує за первинним виробництвом тому, що інші галузі (лісове і рибне господарство) мали частку в інвестиціях всього лише 1,6–2,2% і тільки два останні роки 2,8–3,5%. Це стало можливим у зв'язку з тим, що до рибної галузі було приєднано меліорацію та зрошення і їхні капітальні вкладення відповідно були приєднані до рибного господарства.

Таблиця 2

Структура і динаміка капітальних інвестицій в агропродовольчий комплекс України*, млн. грн.

КВЕД-2010	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
УСЬОГО капітальних інвестицій по національній економіці	180576	241276	273256	249873	219420	273116	359216	448462	578526	623979	508217	673899
1. Первинне виробництво												
УСЬОГО інвестицій (А=01+02+03);	11568	17039	19411	19059	18796	30155	50484	64243	66104	59130	50680	69950
% від національної економіки (усереднено за весь період 9,783%)	6,4	7,1	7,1	7,6	8,6	11,0	14,0	14,3	11,4	9,5	10,0	10,4
З нього:												
01 Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних з ними послуг	11311	16703	19086	18640	18388	29310	49660	63401	65059	58555	50189	67993
- % від національної економіки (усереднено за весь період 9,578%)	6,3	6,9	7,0	7,5	8,4	10,7	13,8	14,1	11,2	9,4	9,9	10,1
02 Лісове господарство та лісозаготівлі	183	287	282	385	381	788	777	769	980	549	460	1413
03 Рибне господарство	73	49	43	34	27	57	47	74	64	25	30	544 **
2. Харчова індустрія												
УСЬОГО інвестицій (10+11+12);	8510	12061	13280	14941	13487	13548	21291	18928	30213	31888	28875	28166
- % від національної економіки (усереднено за весь період 5,229)	4,7	5,0	4,9	6,0	6,1	5,0	5,9	4,2	5,22	5,1	5,7	4,2
З нього:												
10 Виробництво харчових продуктів; у тому числі:	5994	8887	10720	11640	10806	11564	14954	14896	25948	25471	23604	н/д
10.1 Виробництво м'яса і м'ясних продуктів	762	814	1339	1147	1172	1269	1837	1649	9157	6733	5158	н/д
10.2 Перероблення та консервування риби, ракоподібних і моллюсків	47	63	68	37	36	52	90	121	108	135	314	н/д
10.3 Перероблення та консервування фруктів і овочів	456	652	514	491	638	555	584	1532	940	3017	618	н/д
10.4 Виробництво олії та тваринних жирів	1274	1382	2193	2518	2787	2945	4240	3455	5020	4988	5679	н/д
10.5 Виробництво молочних продуктів	894	1219	1102	1249	1966	1315	1671	2362	1838	2450	2737	н/д
10.6 Виробництво продуктів борошно-мел'яно-круп'яної промисловості, крохмалю та крохмальних продуктів	23	382	408	529	398	504	1141	1053	1563	1637	1323	н/д

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
10.7 Виробництво хліба, хлібобулочних і борошнених виробів	662	947	827	770	443	519	902	1476	2715	2393	4001	н/д
10.8 Виробництво інших харчових продуктів	1364	2868	3855	4604	3261	4230	4189	2938	4209	3791	3352	н/д
10.9 Виробництво готових кормів для тварин	300	560	415	296	106	175	302	309	397	328	422	н/д
11 Виробництво напоїв	1913	2265	2505	2635	2108	1809	2618	3080	2745	4044	4380	н/д
12 Виробництво тютюнових виробів	390	993	493	1000	751	1032	1329	1349	2054	1308	1039	н/д
<i>Довідка: відношення обсягів інвестицій (ОІ) та індексу продукції</i>												
ОІ: Сільське господарство (СГ), млн грн.	11311	16703	19086	18640	18388	29310	49660	63401	65059	58555	50189	67993
Валова продукція сільського господарства, % (1990 р. – 100%)	68,9	82,6	79,0	89,4	92,6	88,2	93,8	91,7	99,2	100,6	90,4	103,4
ОІ: Харчова індустрія (ХІ), млн грн.	8297	12144	13719	15275	13665	14405	18901	19325	30747	30823	29023	28166
Індекс продукції харчової індустрії, % (1990 р. – 100%)	111,6	110,9	112,7	106,9	109,5	95,2	101,3	108,6	107,0	107,2	105,0	99,3
Відношення обсягів інвестицій СГ:ХІ= раз (усереднено 1,900)	1,363	1,375	1,391	1,220	1,345	2,035	2,627	3,281	2,116	1,900	1,729	2,414
Відношення індексів продукції СГ:ХІ= раз (усереднено 0,851)	0,617	0,745	0,701	0,836	0,846	0,926	0,926	0,844	0,927	0,938	0,861	1,041
<i>Динаміка основних засобів (ОЗ) та їх зношеність</i>												
ОЗ: сільське господарство, мисливство та зв'язані з ними послуги, млн грн.	111335	116019	135640	151833	167283	205575	264859	335302	399526	460475	530721	583508
- зношеність основних засобів, %	40,8	32,6	34,6	35,8	38,8	38,9	37,3	35,7	35,4	38,0	40,2	40,8
ОЗ: харчова індустрія, млн грн.	91985	98222	107831	116776	125745	136202	163996	182445	207157	260718	316635	316897
- зношеність основних засобів, %	45,7	45,7	45,8	48,5	47,2	47,5	51,1	50,6	48,3	42,1	49,1	42,8
Відношення вартостей основних засобів СГ:ХІ = раз (усереднено 1,539)	1,210	1,181	1,258	1,300	1,330	1,509	1,615	1,838	1,929	1,776	1,676	1,841

*Складено за даними Державної служби статистики України за відповідні роки: Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності за 2010-2022 роки / Багатогалузева статистична інформація. URL: <http://www.zp.ukrstat.gov.ua/index.php/statystychna-informatsiia>; Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності промисловості за 2010-2022 роки. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ioz_19.htm.

Капітальні інвестиції у 2009 р.: всього – первинне виробництво – сільське господарство – лісове господарство – рибне господарство = 151777 – 9404 – 9295 – 87 – 22 млн грн. (дно аграрної кризи 2008-2009 рр.); % від національної економіки, відповідно 6,2% та 6,1%. Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів – 10458 млн грн; % від національної економіки 6,9%.

Капітальні інвестиції у 2022 р.: відповідно: 409660 – 51439 – 49612 – 1463 – 364 млн грн.; % від національної економіки, відповідно 12,6% та 12,1%. Харчова індустрія – 17484 млн грн (гіпер-спад 62% порівняно з 2021 р.); % від національної економіки 4,3%.

**Стрибок у інвестиційному забезпеченні рибного господарства у 2021 р. (у 18 разів, порівняно з попереднім роком) пояснюється приєднанням меліорації та зрошення у травні позаминулого року до Державного агентства з питань меліорації та рибного господарства України (ДАМР) – нової структури у складі Мінагрополітики, яка займатиметься меліорацією та проектами зрошення в державі.

Таким чином є підстави стверджувати, що аграрні кризи практично не впливають на процес інвестування підприємств первинного виробництва, і перш за все сільського господарства. Інші дві галузі (лісова і рибна) відчутно прибавили в інвестуванні лише в останні два роки унаслідок надання зовнішніх запозичень.

Зовсім інша ситуація склалася щодо харчової індустрії. Рентабельність операційна є позитивною з варіацією 2,8–6,4%, рентабельність усієї діяльності – різноспрямована: від 3,6% до «-»4,5%, причому докризовий, кризовий (2014–2016 рр.) і посткризовий роки отримали негативну рентабельність і це знайшло своє відображення в прибутках – вони збиткові у межах 7,5–16,9 млрд грн. У докризовому періоді 2010–2013 рр. (йдеться не про аграрні кризи) прибутки становили 2,2–7,2 млрд грн., у посткризових 2017–2021 рр. – 8,9–24,8 млрд грн, а уся рентабельність 1,4–3,6% (за винятком 2020 р.: прибуток 5,2 млрд грн при усій рентабельності 0,7% – рік піку аграрної кризи). Співвідношення середньорічних прибутків на докризовому і посткризовому етапі становить 4,6 млрд і 15,2 млрд грн, тобто у 3,3 рази більше, а збитків на кризовому етапі – 13,7 млрд грн. Середньорічні обсяги інвестування на вказаних трьох етапах становлять відповідно: на передкризовому 12,2 млрд грн, кризовому (три роки) – 16,1 млрд грн. та посткризовому – 27,6 млрд грн. Отже для вирішення завдань по фінансуванню капітальних вкладень підприємствам харчової індустрії власних прибутків відчутно недостатньо, тим більше в кризові (збиткові) роки. У цьому зв'язку, крім амортизаційних відрахувань на потреби інвестування залучаються кредити банків, кошти іноземних інвесторів, міжнародна технічна допомога та ін. Наприклад, у 2021 р. середньорічно за період 2017–2021 рр. прибуток становив 15,2 млрд грн, амортизація за рік – 20,9 млрд грн, а капітальні вкладення за рік – 28,2 млрд грн, тобто із мінімальним запасом міцності 0,3 рази. Але це така ситуація склалася в прибуткові роки. А що говорити при збиткові 2014–2016 рр.?

Коли за основу аналізу прийняти середню частку інвестицій в харчову індустрію, яка становить 5,23%, то виявиться, що із інвестуванням склалася ситуація, яку ніяким чином не вдається описати логічно. Зокрема, у 2009 р. частка інвестицій в харчову індустрію становила 6,9% (позначимо як +), наступні три 2010–2012 роки менше 5,23% (позначимо як ---), далі два 2013–2014 роки більше середньої частки (++), 2015 р. (-), 2016 р. (+), 2017 р. (-), 2018 р. (+), 2019 р. (-), 2020 р. (+), 2021–2022 рр. (--). Нижче середнього і співпадає з аграрними кризами була частка інвестицій у 2010, 2015 та 2021 рр (у харчовій індустрії аграрна криза проявилася через рік після сільського господарства). Але в цей ряд не вписуються 2011, 2012, 2017 і 2019 рр. Отже фактично на харчову індустрію, крім піків аграрних криз, також відчутно впливають й інші фактори, які більшою мірою залежать від зовнішніх обставин. Йдеться про посилення конкуренції щодо реалізації вироблених харчових продуктів і, відповідно, отриманих підприємствами прибутків та реальні можливості по їх спрямуванню на інвестиційні потреби, про ускладнення і здорожчання логістики, включаючи міжнародну складову (вартість готової харчової продукції та жирів, які спрямовуються на експорт, становить майже 8 млрд дол., а всього обсягу експортних поставок – 27 млрд дол.), зростання затрат по доведенню сільськогосподарських і харчових продуктів до європейських стандартів безпеки і якості та ін.

Необхідно звернути увагу на динаміку основних засобів і капітальних вкладень та співвідношення між ними, тобто між сільським господарством (СГ) і харчовою індустрією (ХІ). Якщо у 2010 р. відношення між вартостями основних засобів СГ та ХІ (табл. 2) становило 1,21 рази (111,3 млрд грн і 92,0 млрд грн), то у 2021 р. 1,84 рази (відповідно 583,5 млрд грн та 316,9 млрд грн), а середньоарифметичне значення склало 1,54 рази (максимальне 1,93 рази). Значною мірою це пояснюється тим, коли у 2010 р. відношення між обсягами інвестицій СГ та ХІ становило 1,36 рази (11,3 млрд грн і 8,3 млрд грн), то у 2021 р. – 2,38 рази (відповідно 67,0 млрд грн та 28,2 млрд грн), тобто в 1,75 рази більше, але середньоарифметичне значення склало 1,9 рази (максимальне 3,30 рази). Тобто більш

щільніше інвестиційне наповнення сільського господарства протягом тривалого періоду – 12 років, у порівнянні з харчовою індустрією, зумовило прискорене нарощування основних засобів: відповідно у СГ в 5,24 та у ХІ лише в 3,44 рази більше, або лише у 1,52 рази більше. До того ж це різною мірою вплинуло на динаміку показників зношеності основних засобів, зокрема, у СГ у досліджуваному періоді вона залишилася на початковому рівні і становила 40,8%, у ХІ знизилася на 2,9 вп – до 42,8%.

Для подальшого аналізу необхідно більш детально розібратися із питанням: а наскільки об'єм інвестицій, які вкладаються в сільське господарство, достатній для забезпечення відтворення основного капіталу галузі. З цією метою звернемося до наукових розробок з цих питань, що проводилися українськими вченими, та спиратимемося на нові підходи і нову термінологію, зокрема термін «справедлива ціна».

Зокрема фахівцями ННЦ «Інститут аграрної економіки» було обраховано три варіанти інвестиційного забезпечення та визначена потреба у інвестиціях до 2025 р. у цінах 2017 р. на основі вартості основних засобів у сільському господарстві за справедливою реальною вартістю їх оцінки науковцями Інституту. Із цих розрахунків визначили коефіцієнт (відношення) між основними засобами у сільському господарстві за справедливою реальною вартістю (оцінка – 773,8 млрд грн) та між основними засобами у сільському господарстві за первісною вартістю станом на 01.01.2018 (за даними Держстату України становить 335,3 млрд грн), який склав 2,31 рази (табл. 3) [9, с. 15].

Таблиця 3

Інвестиційне забезпечення розвитку сільського господарства, потреба*, у цінах 2017 р.

Найменування показників	Вартість
Основні засоби у сільському господарстві за первісною вартістю (за даними Державної служби статистики України) на 01.01.2018 р., млрд грн	335,3
Основні засоби у сільському господарстві за справедливою реальною вартістю (оцінка), млрд грн, (коефіцієнт переходу від первісної вартості до справедливої вартості 2,31)	773,8
Потреба на оновлення основних засобів у сільському господарстві (10% від вартості основних засобів), млрд грн (<i>рівень відтворення</i>)	73-75
Потреба на оновлення основних засобів у сільському господарстві (15% від вартості основних засобів), млрд грн (<i>технічна модернізація</i>)	110
Обсяг капітальних інвестицій в сільське господарство для забезпечення рівня країн ЄС 150 \$/га, млрд грн (<i>інноваційна модернізація</i>), (площа ріллі 31,1 млн га)	150
Обсяг капітальних інвестицій фактичний у 2017 р. (за даними Державної служби статистики України), млрд грн	63,4
Для розвитку сільського господарства необхідно щорічно від 75 до 150 млрд грн капітальних інвестицій	

*Опрацьовано за: [8; 9, с. 15].

Наведені розрахунки проводилися станом на початок 2018 р. З того часу пройшло чотири повних роки (2018–2021 рр.), які були без особливих економічних та інших проблем. За ці роки в сільське господарство було інвестовано 241,8 млрд грн, або в розрахунку на рік у межах 60 млрд грн. Тобто кожен рік, із чотирьох пройдених, недодавали певну частину капітальних інвестицій, які логічно необхідно було б «додати» у наступні чотири (2022–2025) роки до досягнення визначеного рівня. Тоді б потреба на оновлення основних засобів на 10% від загальної вартості основних виробничих засобів (*рівень відтворення*) становила б у період 2022–2025 рр. $75 + (75 - 60) = 90$ млрд грн інвестицій. Потреба на оновлення основних засобів 15% від їх вартості (*технічна модернізація*) потребувала б $110 + (110 - 60) = 160$ млрд грн інвестицій, а за обсягу капітальних інвестицій у сільське господарство на рівні країн ЄС 150 дол. США на 1 га

(інноваційна модернізація) – необхідно було б $150 + (150 - 60) = 240$ млрд грн щорічно. Астрономічні цифри!

Але ситуація кардинально змінилася унаслідок повномасштабної російської агресії. Перші цифри щодо втрат аграрного сектора були оприлюднені станом на 15.09.2022: прямі збитки оцінені в 6,6 млрд дол. США [10], а загалом – понад 40 млрд дол. США [11]. Водночас, за оцінками експертів, серед прямих збитків виділяються наступні: через бойові дії повністю або частково зруйновані понад 84 тис. одиниць техніки і устаткування, вартість яких оцінюється у 2,9 млрд дол. США. Це 44% від усіх фізичних пошкоджень завданих агресором агросектору. Ще одна категорія пошкоджених активів – зерносховища. Загалом було пошкоджено або знищено потужностей для зберігання зерна сукупною місткістю 9,4 млн тон. Орієнтовна вартість ремонту пошкоджень та заміни зерносховищ наближається до 1,1 млрд дол. США. Отже загалом на відродження матеріально-технічної бази аграрного сектора станом на вересень минулого року буде потрібно біля 4,0 млрд дол. США.

Водночас з метою започаткування процесу відновлення національної економіки, навіть не чекаючи офіційного завершення російсько-української війни, фахівцями та експертами було підготовлено всеохоплюючий План відновлення України. Зазначимо, що програма цього Плану базується на п'яти Основних принципах, а саме: Негайний початок і поступовий розвиток; Нарощування справедливого добробуту; Інтеграція в ЄС; Відбудова кращого, ніж було, в національному і регіональному масштабах; Стимулювання приватних інвестицій. План відновлення України включає 17 національних програм (на суму у межах min/max 733–893 млрд дол. США). Серед них національна програма «Розвиток секторів економіки з доданою вартістю», яка охоплює 34 напрями на суму 50 млрд дол. США, а серед них 12 напрямів, спрямованих на трансформацію і відбудову аграрного сектору [12], які включають різні проекти з відповідним орієнтовним обсягом фінансування (табл. 4).

Загальна (орієнтовна) сума в фінансуванні на потреби відновлення аграрного сектора становить 1800,9 млрд грн. на період 10,5 років, а в середньорічному обчисленні – біля 171,5 млрд грн. Це у 2,8 рази перевищує капітальні вкладення в первинне виробництво, які були профінансовані у найбільш «урожайні» 2017-2021 рр. – 305 млрд грн, або у середньорічному обчисленні практично 61 млрд грн. Передбачається, що в якості основних джерел фінансування будуть виступати державний бюджет, міжнародні кредити та донорська допомога ЄС.

Детальний перелік ключових робіт по аграрному сектору в рамках Плану відновлення України та конкретні строки реалізації проектів розкриті в Плані відновлення за напрямом «Нова аграрна політика» [12; 13].

План відновлення України за напрямом «Нова аграрна політика» включає 14 проектів й охоплює три етапи реалізації: I етап: червень-грудень 2022 р.; II етап: січень 2023 р. – грудень 2025 р.; III етап: січень 2026 р. – грудень 2032 р. та диверсифікується за двома стратегічними цілями, зокрема:

I ціль – Економічна трансформація АПК: етап 1. Збереження економічного потенціалу галузі АПК; етап 2. Відновлення економічного потенціалу галузі АПК; етап 3. Стрімке зростання економічних показників галузі АПК.

Відновлення економічного потенціалу АПК (перша стратегічна ціль «Нової аграрної політики») включало, між іншим, наступні проекти: Інвентаризація втрачених виробництв як сировинного типу, так і переробних; Відновлення та закладення нових садів та ягідників; Будівництво сучасних тепличних комплексів; Інвентаризація технологічної готовності із переробки сировинних товарів, запуск нових промислових виробництв по випуску обладнання [13, с.7] та ін. Етап розпочався із початку року, але інформації щодо реалізації вказаних проектів не оприлюднювалося.

Ціль – *Розвиток аграрної інфраструктури*: етап 1. Налагодження нових логістичних маршрутів, активізація експорту, оптимізація внутрішньої логістики; етап 2. Залучення інвестицій у галузь АПК, зокрема в інфраструктуру. Залучення в економічний оборот земельних масивів у обсязі, що існував до війни; етап 3. Диверсифікація експортних ризиків. Кардинальне підвищення ефективності використання земель.

Таблиця 4

Проекти та інвестиційне забезпечення відродження аграрного сектора України*

№ з/п	Найменування напрямку або проекту	Орієнтовна потреба в інвестиціях, млрд грн
1	Біоенергетична незалежність	108
2	Будівництво системи іригації на 1 млн га	70
3	Експортна фабрика продовольства	306
4	Стимулювання та розвиток переробки продукції рослинного походження	168
	- плодовоовочева Україна	210
5	Збереження аграрного сектору в умовах блокади портів	87,4
	- будівництво нового транспортного коридору	15
	- розвиток річкового експорту агропродукції	8
	- будівництво «сухих» портів та транскордонних терміналів	7,3
6	М'ясо-молочна незалежність	229,9
7	Повернення сільськогосподарських земель в економічний обіг	48,2
8	Сприяння переходу агропродовольчого сектору до «зеленого» зростання	167
9	Картографування території України та впровадження Національної інфраструктури геопросторових даних	3,3
10	Оперативне відновлення АПК після війни	195
11	Розвиток меліоративних систем	50
12	Розвиток насінництва та будівництво заводів з виготовлення гібридного насіння	10,5
13	Сприяння впровадженню ключових реформ в рамках Угоди про Асоціацію та Поглибленої і всеохоплюючої Зони вільної торгівлі між Україною та ЄС в частині здоров'я рослин та удосконалення фітосанітарного контролю для забезпечення відповідності вимогам ЄС	120
14	Комплексне планування просторового розвитку та використання земель на території громад	5,4

*Узагальнено та систематизовано по: [12; 13].

Розвиток аграрної інфраструктури включало, між іншим, наступні проекти по відновленню та нарощуванню матеріально-технічної бази: Розбудова сухопутної інфраструктури як елементу диверсифікації логістичних поставок з України та альтернативи морським портам, створення альтернативного логістичного коридору в країни Балтії через територію Польщі. Розвиток меліорації, зокрема: реконструкція та будівництво нових меліоративних систем, створення операторів державної меліоративної інфраструктури, стимулювання створення і розвитку організацій водокористувачів та залучення приватних інвестицій в будівництво нових меліоративних систем [13, с. 11] та ін.

Вже минув перший етап реалізації Плану відновлення України за напрямом «Нова аграрна політика». Головна ціль, яку необхідно було досягти, це забезпечити збереження наявного економічного потенціалу галузі. Але на заваді реалізації цієї мети стало загострення військового конфлікту та знищення аграрно-ресурсного потенціалу в зонах бойових дій і на прифронтових територіях, подальше мінування і хімічне забруднення та руйнація родючого шару сільськогосподарських угідь, руйнування логістичних ланцюгів, банкрутство низки аграрних підприємств, відсутність доступного фінансування, обмеженість кредитних ресурсів та ін.

Отже лише із закінченням війни й звільненням від агресора окупованих територій будуть суттєво активізовані роботи за напрямом «Нова аграрна політика» з метою відновлення та нарощування аграрно-ресурсного потенціалу сільського господарства і суміжних галузей на інноваційно-технологічній основі.

Таким чином продовження та загострення російсько-української війни, яка вже триває понад півтора року і не має будь-яких первинних ознак її близького завершення, ставить на паузу більшість заходів по відновленню аграрного сектора в нині окупованих та в перспективі деокупованих регіонах і громадах. Разом з тим триває розбудова логістичних шляхів з метою ефективного досягнення головної мети: своєчасного і безпечного експорту збіжжя й інших конкурентних товарів вітчизняного виробництва за кордон. Із зміною ситуації на фронті відповідним чином буде корегуватися і практична реалізація основних напрямів і заходів «Нової аграрної політики».

Висновки. Аналіз інвестиційного забезпечення первинного виробництва і харчової індустрії протягом досліджуваного періоду 2009–2022 рр. охопив три аграрні кризи та їх міжкризові етапи. Інвестиційне забезпечення первинного виробництва, а з ним практично щорічна кореляція інвестування сільського господарства, чітко поділяється на два етапи: до 2015 р., коли інвестиції були в межах 6-8% (у середньому 7,15%) від загального обсягу капітальних вкладень в національну економіку, і з 2015 р., коли інвестиції складали 10–14% (у середньому 11,6%) від усього об'єму. Фактично аграрні кризи не впливали на процес інвестування: обсяги їх вкладень співмірні із прибутками аграрних підприємств, водночас амортизаційні відрахування створюють хороший «запас міцності».

Разом з тим процес інвестування харчової індустрії дуже відрізняється від подібного у сільському господарстві, зокрема інвестиції у межах 4–6% від загального обсягу капітальних вкладень в національну економіку, спади інвестиційної діяльності (нижче середнього рівня 5,23%) охоплюють всі піки аграрних криз, а також додатково частину інших років. Отже інвестиційний процес у харчовій індустрії чітко корелює з аграрними кризами, а також доповнюється іншими періодами, оскільки частина років характеризувалася збитком, що ускладнювало інвестування. Обсяги інвестування покривалися прибутками та амортизаційними відрахуваннями з мінімальним «запасом міцності» навіть в прибуткові роки, але значно складніша ситуація була в збиткові роки. Тоді для забезпечення харчової індустрії капітальними інвестиціями залучалися зовнішні джерела: кредити національних банків, кошти зарубіжних інвесторів, міжнародна технічна допомога та ін.

Одним із тяжких наслідків російської агресії є руйнація виробничого потенціалу агропродовольчого комплексу в окупованих регіонах і територіальних громадах та започаткування його відновлення в деокупованих областях. З метою обґрунтованого впровадження перспективних заходів і проектів було розроблено ключовий напрям «Нова аграрна політика» і розплановано їх реалізацію на період до 2032 р. Унаслідок загострення ситуації на фронтах більшість проектів і заходів, за винятком організації нових міжнародних логістичних маршрутів та деяких інших, було поставлено на паузу. Із поліпшенням ситуації на фронті можна розраховувати на певне розширення робіт по відновленню матеріально-технічної бази агропродовольчого комплексу, але

повномасштабна реалізація заходів і проектів, які включає «Нова аграрна політика», можливе лише після закінчення війни.

Бібліографія

1. Безп'ята І. В. Інвестиційне забезпечення аграрного сектора економіки: монографія. Миколаїв: МНАУ, 2016. 337 с.
2. Білоус С. П., Новотний С. В. Проблеми інвестування регіонального АПК в умовах воєнного часу. Економіка та суспільство. Вип. 48. 2023. 6 с. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-49>.
3. Шуст О. А., Варченко О. М., Крисанов Д. Ф., Драган О. О., Ткаченко К. В. Інвестиційне забезпечення аграрного сектора економіки України у довоєнний та повоєнний періоди. Економіка та управління АПК. 2023. № 1. С. 6–26. <https://econommeneg.btsau.edu.ua/uk/content/investytsiynе-zabezpechennуа-agrarnogo-sektora-ekonomiky-ukrayiny-u-dovoуennуу-ta-povoуennуу>.
4. Лупенко Ю. О., Захарук О. В. Інвестиційне забезпечення інноваційного розвитку сільського господарства України. Економіка АПК. 2018. № 11. С. 9–18. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201811009>.
5. Мацибора Т. В. Інвестиційне забезпечення розвитку сільськогосподарських підприємств. Економіка АПК. 2019. № 2. С. 66–72. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201902066>.
6. Ольвінська Ю. О., Березорудський А. М. Статистичний аналіз інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання в Україні. Економіка та суспільство. № 8. 2021. 9 с. <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.8.89>.
7. Ткаченко С. Є. Аналіз інвестиційної діяльності в аграрному секторі України, визначення факторів та шляхів її активізації. Економіка та суспільство. Вип. 23. 2021. 6 с. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-23-3>.
8. Асоціація виробників молока. У вітчизняному агросекторі – недооцінені основні засоби. MilkUA.info <http://milkua.info/uk/post/u-vitcziznanomu-agrosetori-nedoocineni-osnovni-zasobi>. Дата звернення: 19.10.2023.
9. Лупенко Ю. О., Захарук О. В. Інвестиційне забезпечення інноваційного розвитку сільського господарства України. Економіка АПК. 2018. № 11. С. 9–18. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201811009>.
10. Українська правда. Нейтер Роман. Втрати на \$40 млрд: як через війну страждає аграрний сектор України. Скільки втратило сільське господарство України через агресію РФ та від чого залежить швидкість відновлення? <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/19/695167/>. Дата звернення: 19.10.2023.
11. Русан Віталій. Національний інститут стратегічних досліджень. Аграрний сектор економіки: підсумки 2022 та прогноз на 2023 рік. 10.03.2023. <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ahraryny-sektor-ekonomiky-pidsumky-2022-ta-prohnoz-na-2023-rik>. Дата звернення: 19.10.2023.
12. Проекти Національної програми «Відновлення України». <https://recovery.gov.ua/project/program/grow-value-adding-sectors-of-economy>. Дата звернення: 19.10.2023.
13. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Нова аграрна політика». 21 с. <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf>. Дата звернення: 19.10.2023.

References

1. Bezpiata I. 2016. Investytsiine zabezpechennia ahrarnoho sektora ekonomiky: monohrafiia. [Investment support of the agrarian sector of the economy: monograph]. Mykolaiv: MNAU, 337 p. [in Ukrainian].
2. Bilous S., Novotnyi S. 2023. Problemy investuvannia rehionalnoho APK v umovakh voiennoho chasu. [Economy and society. Problems of investment in the regional agricultural industry in wartime conditions]. Economy and society. № 48. 6 p. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-49>. [in Ukrainian].
3. Shust O., Varchenko O., Krysanov D., Drahan O., Tkachenko K. 2023. Investytsiine zabezpechennia ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy u dovoiennyi ta povoiennyi periody. Ekonomika ta upravlinnia APK. [Investment support of the agrarian sector of the economy of Ukraine in the pre-war and post-war periods]. Economy and management of agriculture. № 1. P. 6–26.

<https://econommeneg.btsau.edu.ua/uk/content/investytsiynе-zabezpechennya-agrarnogo-sektora-ekonomiky-ukrayiny-u-dovoyennyi-ta-povoyennyi>. [in Ukrainian].

4. Lupenko Yu., Zakharuk O. 2018. Investytsiine zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy. [Investment support for innovative development of agriculture in Ukraine]. Economy of agro-industrial complex. № 11. P. 9–18. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201811009>. [in Ukrainian].

5. Matsybora T. 2019. Investytsiine zabezpechennia rozvytku silskohospodarskykh pidpriemstv. [Investment support for the development of agricultural enterprises]. Economy of agro-industrial complex. № 2. P. 66–72. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201902066>. [in Ukrainian].

6. Olvinska Yu., Berezorudskiy A. 2021. Statystychnyi analiz investytsiinoi diialnosti subiektiv hospodariuvannia v Ukraini. [Statistical analysis of investment activity of business entities in Ukraine]. Economy and society. № 8. 9 p. <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.8.89>. [in Ukrainian].

7. Tkachenko S. 2021. Analiz investytsiinoi diialnosti v aharnomu sektori Ukrainy, vyznachennia faktoriv ta shliakhiv yii aktyvizatsii. [Analysis of investment activity in the agricultural sector of Ukraine, determination of factors and ways of its activation]. Economy and society. № 23. 6 p. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-23-3>. [in Ukrainian].

8. U vitchyznianomu ahrosektori – nedootsineni osnovni zasoby. [In the domestic agricultural sector, fixed assets are undervalued]. Association of milk producers. <http://milkua.info/uk/post/u-vitchyznianomu-agrosektori-nedoocineni-osnovni-zasobi>. Date of access: 19.10.2023. [in Ukrainian].

9. Lupenko Yu., Zakharuk O. 2018. Investytsiine zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy. [Investment support for innovative development of agriculture in Ukraine]. Economy of agro-industrial complex. № 11. P. 9–18. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201811009>. [in Ukrainian].

10. Neuter R. 2023. Vtraty na \$40 mlrd: yak cherez viinu strazhdaie ahraryi sektor Ukrainy. Skilky vtratylo silske hospodarstvo Ukrainy cherez ahresiiu RF ta vid choho zalezhyt shvydkist vidnovlennia? [Losses of \$40 billion: how the agrarian sector of Ukraine suffers because of the war. How much did Ukraine's agriculture lose due to the aggression of the russian Federation and what does the speed of recovery depend on?] Ukrainian truth. <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/19/695167/>. Date of access: 19.10.2023. [in Ukrainian].

11. Rusan V. 2023. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. Ahraryi sektor ekonomiky: pidsumky 2022 ta prohnoz na 2023 rik. National Institute of Strategic Studies. Rusan Vitaly. [The agricultural sector of the economy: the results of 2022 and the forecast for 2023]. <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ahraryi-sektor-ekonomiky-pidsumky-2022-ta-prohnoz-na-2023-rik>. Date of access: 19.10.2023. [in Ukrainian].

12. Proekty Natsionalnoi prohramy «Vidnovlennia Ukrainy». [Projects of the National Program "Recovery of Ukraine"]. <https://recovery.gov.ua/project/program/grow-value-adding-sectors-of-economy>. Date of access: 19.10.2023. [in Ukrainian].

13. Proekt Planu vidnovlennia Ukrainy. Materialy robochoi hrupy «Nova aharna polityka». [Project of the Recovery Plan of Ukraine. Materials of the working group "New Agrarian Policy"]. 21 p. <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf>. Date of access: 19.10.2023. [in Ukrainian].